

FJÄLLETS KÄNSLOMÄSSIGA OCH SYMBOLISKA BETYDELSE FÖR DET SAMISKA FOLKET

Sara Anteskog Holmgren

Kulturer bestäms och formas av de symboler de använder och värder och en människas identitet formas delvis av att hon initieras i en kulturs specifika symbolsystem. Symbolerna vänder sig till både våra intellekt, känslor samt våra andliga liv. Genom att använda Pietikainens modifiering av Jungs teori kring arketyper till att förstås som symboliska former så kan ett beskrivande värde uppnås gällande att närma sig människans mentala processer. Uppsatsens syfte är att visa exempel som illustrerar och kan öka förståelsen för vilken symbolisk och känslomässig betydelse fjället har för det samiska folket, i det här fallet representerat av fem personer med samiskt ursprung. Utifrån ett hermeneutiskt perspektiv har intervjuer gjorts och 17 teman utkristalliserats varav fyra visat sig vara framträdande. Fjällets känslomässiga och symboliska betydelse verkar främst vara kulturellt betingat och fungerar som ett gemensamt minne i den samiska kulturen, utvecklat över generationer. Ett minne som tillskriver fjället starka personifierade egenskaper.

Nyckelord: Samer, naturobjekt, fjällmiljö, fysisk miljö, miljöpsykologi, symbolisk form, känslomässig betydelse.

Handledare: Richard Ahlström
Samhällsvetenskapliga institutionen
Psykologi D 2009

Inledning

Symboler

Symboler förekommer i alla kulturer och i alla tider och uttrycker det djupast mänskliga. Fortfarande i dag talar de starkt till oss och vänder sig till vårt intellekt, känslor och andliga liv. ”Att studera symboler är att studera människan” menar psykologen och professorn David Fontana (Fontana, 1994, s. 8).

Det finns olika typer av symboler, en är de som bygger på tecken, bilder, gester, det skrivna och talande ordet och som används i kommunikationen mellan människor. De är avsedda att ha en exakt innebörd och är egentligen bara bilder av verkligheten. Den andra sidan av symboler är inte lika uttalad men minst lika viktig. Det är den sida som har med vår inre psykiska och andliga värld att göra. Där kan en symbol representera någon djup intuitiv insikt som vi inte kan uttrycka med direkta medel (Fontana, 1994).

I människans psyke finns alltså en inneboende förmåga till symbolbildning och de arketyppiska bilderna och symbolerna underlättar i sin tur människans strävan att bli ”hel”. En del sinnesbilder har även förmågan att förena en större grupp av människor med varandra, ju mer ursprunglig, ”materiell” och fattbar en symbol är, desto mer kollektiv och universell kan dess inverkan vara. Men för att en symbol ska kunna ha en sådan allmän effekt måste den omfatta något som är gemensamt för en större grupp människor (Hark, 1993).

Denna typ av symbolik utgör på så sätt ett universellt språk, bilderna och dess innebörd visar sig i liknande former och har liknande kraft- i skilda kulturer och över tid. Kulturer över hela världen har utvecklat symboler och symbolsystem för att gynna andligt, kroppsligt och intellektuellt välbefinnande och kulturer och religioner bestäms och formas till stor del av de symboler de använder och vördar, och en människas personlighet och identitet formas delvis av att hon initieras i en kulturs eller religions specifika symbolsystem. (Fontana, 1994; Jung, 1964/1981)

Edward C. Whitmont, en av grundarna av C. G Jung Training Center i New York, och psykoanalytiker, menar att Jung var den som visade att intuition, känsla och förmåga att uppfatta och skapa med hjälp av symboler är grundläggande mänskliga funktionssätt på samma sätt som tänkandet och varseblivningen via sinnesorganen är (Whitmont, 1992). Jungs definition av en *symbol* är ett ord, ett namn, eller en bild, som har specifika bibetydelser vid sidan av sin konventionella och uppenbara mening, även om de är välbekanta i det dagliga livet (Jung, 1964/1981). Denna definition av vad en symbol är kommer delvis att präglade förevarande uppsats.

Arketyper

Jung (1964/1981) menade att omedvetna tankar och idéer på något sätt hittar sin väg in i det medvetna i form av symboler. Enligt honom tillåter symbolism ett konkret objekt såsom ett berg eller ett djur stå för en idé eller upplevelse som är ogripbar, odefinierad eller bara vagt förstådd. För honom låg nyckeln till att förstå det omedvetna psyket i tolkningen av symboler. Han menade att vissa symboler kommer ur djupa strukturer i det mänskliga psyket och dessa strukturer kallade han för *arketyper* (Jung, 1964/1981). Arketyperna är i sin tur nedärvda tendenser för det mänskliga psyket att forma representativa mytologiska teman som varierar men som inte förlorat sitt ursprungliga mönster (Jung, 1875-1961/1976). Jung utvecklade teorin kring *arketyper* för att kunna ta vara på det faktum att likartade teman och bilder har

visat sig i mytologin inom kulturer vitt spridda i tid och rymd, och att samma bilder också sedan visade sig i drömmar hos hans patienter som inte kände till dessa myter. Han menar att *arketyper* är underliggande, instinktiva mönster av motiv och mening som är karaktäristiska för mänskligheten som helhet. Det konstituerar ett kollektivt omedvetet som delas av alla människor, motsvarande på det sätt den basala fysiska formen av den mänskliga kroppen är delad. Eftersom de *arketypiska* symbolerna och bilderna är associerade med djup, instinktiv motivation så är de mycket laddade med känslor. I de tidiga kulturerna, visade sig den arketypiska nivån av det omedvetna i form av mysteriefyllda och gåtfulla andar i naturen vilket väckte fruktan och gav upphov till en känsla av ”mystisk delaktighet” i naturens värld. Element i naturen såsom, träd, berg och djur har fungerat som arketypiska symboler på ovan beskrivna sätt i stort sett alla kulturers myter och ritualer. Enligt miljöpsykologen, Herbert Schroeder, så menar Jung att den moderna människan har kopplats bort från de arketypiska, instinktiva energin av det omedvetna i sin strävan att rationalisera och använda sig av logiken. Fantasi och intuition är enligt Schroeders tolkning av Jung, en av grundförutsättningarna för vår förmåga att *förstå* symboler, och intuition är nästan outhärlig vid *tolkningen* av symboler (Schroeder 1999).

För att man ska kunna tala om en *arketyp* så måste både bilder och känslor infinna sig. När enbart en bild förekommer rör det sig bara om en ordbild utan vikt. Men genom att den laddas med känslor får bilden en helig och mysteriefylld betydelse, den blir dynamisk och bärare av olika typer av konsekvenser (Jung 1964/1981).

Numinositet är enligt Jung arketypens främsta egenskap. Den har en slags känslomässig laddning som överförs till medvetandet så snart en arketypisk bild dyker upp eller en arketypisk situation inträffar. Denna känsla är som att beteckna som magisk eller andlig. Den lockar fram filosofiska och religiösa åskådningar hos människor eftersom den arketypiska upplevelsen medför en känsla av djup meningsfullhet (Hark, 1993).

I ett försök att modifiera Jungs teori kring *arketyper* har docenten och professorn i psykoanalytisk historia Pietikainen (1998), i sin studie introducerat den tyske filosofen Cassirers tankar om *symbolisk form*. Syftet är att försöka förstå Jungs *arketyper* mer som kulturellt bestämda funktionella former som organiserar och strukturerar vissa aspekter av människans kulturella aktivitet, nämligen de förbestämda icke-kognitiva, därav de känslomässiga och mystiska mentala aspekterna i människans liv. För att bättre förstå Pietikainens resonemang bör en kort redogörelse av Cassirers tankar göras (Pietikainen, 1998).

Cassirer studerade olika typer av modeller gällande människans mentala aktiviteter, såsom språk, myter och vetandets fenomenologi¹, han studerade alltså människans olika sätt att ”skapa sig en värld”. Idén om *symboliska former* blev hörnstenen och det livslånga projektet i hans systematiska filosofi. Cassirer bortsåg helt, i motsatts till Jung, från det omedvetna i förmån för medvetenheten och sinnet. Han var en filosof av medvetenheten och egentligen främst intresserad av högre kognitiva funktioner hos människan som vetenskap, kunskapsteori och matematik. Jung och andra sidan var upptagen med den djupare dimensionen av människan – drömmar, fantasier, känslor. Man kan säga att Jung är en representant för psykologins mytos, det icke-förnuftsmässiga och fantasin, och Cassirer en representant för filosofins logos, förnuftet (Pietikainen, 1998).

¹ **Fenomenologi.** Upplevelse av omvärlden

Pietikainen (1998) fokuserar främst på koncepten *symbolisk form* och *kultur* i Cassirers filosofi. Han anser att Cassirer erbjuder en nyckel till förståelsen av relationen mellan dessa två koncept. Cassirer ansåg funktionen i motsatts till strukturen som det primära när det gäller att förklara hur de olika koncepten hänger ihop. Vi bör, enligt Cassirer, se alla olika kulturella former som mänskliga upplevelser och observera den enhetliga mångfalden i dess mål. De kulturella formerna utvecklar och transformerar gradvis det inre tillståndet av upplevelse hos människan, från stadiet av att enbart passivt motta impulser till ett dynamiskt tillstånd av aktiv delaktighet. Människan fostras alltså till att ge symboler en djupare betydelse. Denna utveckling är inte bara en process av urskiljning och föreställningar av olikartade kulturella former, såsom myter, religion, språk och teknologi, utan också en process av självfrigörelse. Människan har alltså förmågan att frigöra sig själv genom att utveckla olika kulturella former och metoden för att uppnå detta mål är symbolisering. I Cassirers filosofi bör begreppet *form* förstås som en betydelse av ren funktion, formerna är alltså bestämda av sin funktion, vilket i sin tur skapar våra tankar om världen. Men redan innan detta sker så föreskriver formerna det sätt verkligheten i sig själv visar sig för oss och enligt Cassirer så ser vi verkligheten som något som är givet till oss (Pietikainen, 1998).

På så sätt liknar Cassirers tankar psykologen Gibsons "*Theory of affordance*", där Gibson menar att all stimuli i vår fysiska omgivning innehåller information som människan reagerar på. Han menar att det alltid finns en mening i den fysiska miljön, en funktion som är bestämda av hur vi uppfattar den genom vår perceptionsförmåga. Det är alltså vad den fysiska miljön ger oss som gör att vi kan skapa en meningsfull helhet av det vi uppfattar med våra sinnen (Cassidy, 1997).

Men Cassirer menar också, att efter en mer genomträngande analys, så förstår vi att det som uppfattades som självklart först har passerat genom handlingar av lingvistiska, mytiska eller logiskt - teoretiska uppfattningar. Filosofin kring symboliska *former* tar alltså i beräkning alla de former som är antagna av människans förståelse av världen, samt ger dem ett symboliskt uttryck i dess mest omfattande mening, dvs. mental innebörd genom tecken och bilder. Cassirer menade att alla områden av kulturen är möjlig för *symbolisk form* och att det verkar bestämmas av om de visar sig ha en distinkt logisk struktur eller inte (Pietikainen, 1998).

Cassirer utvecklade tre dimensioner eller funktioner av symbolisk formation. (1) *uttryck*, (2) *representation*, och (3) *signifikant mening*. Av dessa tre funktioner är *uttryck* den mest elementära och konkreta och den med *signifikant mening* den mest konceptuella och abstrakta funktionen. Detta förklarar den stora funktionella variationen av kulturell representation. På den ena sida har vi de uttrycksfulla fenomenen såsom myt och religion och på den andra sidan de högt utvecklade konceptuella systemen såsom matematik. Det finns ingen innebörders rangordning gällande dessa funktioner, det enda sättet att göra skillnad på dem är genom att se på dem som representanter för kvalitativt olika sätt av betydelse. De har olika funktionella värden i den process där vi skapar förståelse om världen eller där världen blir tillgänglig för oss (Pietikainen, 1998).

Utvecklingen av Cassirers filosofiska projekt förde honom närmre Jung och Jungs kulturella teori. Denna process gör det därför möjligt att ta dessa två tänkare tillsammans och undersöka deras idéer i kombination med den andres vilket Pietikainen har gjort. Här är några av de kontaktpunkter mellan Jung och Cassirer som Pietikainen hittat.

1. För det första så är både Cassirer och Jung idealister i de filosofiska termologina: de anser att verkligheten i huvudsak är mental.

2. För det andra finns det likheter mellan deras inställning till symboler, mellan Jungs psykologi kring *arketyper* och Cassirers filosofi kring *symboliska former*. Båda betonar form (symbolisk/arketypisk) och funktion (representation/kommunikation) istället för innehållet eller orsaken, och beskriver människan som "animal symbolicum"- mer än någonting annat. De menar att människans förmåga att skapa och använda symboler skiljer henne från andra djur.
3. För det tredje har deras teorier kring myter många likheter. Cassirers nyckelkoncept är "mytisk medvetenhet" och han använder detta koncept på ett sätt som liknar Jungs psykologiska idé om det omedvetnas mytformeringsfunktion. Både Cassirer och Jung sökte meningen med myten inom det mänskliga sinnet, och båda tenderar att förneka inflytandet av externa krafter i skapandet och bekräftelsen av myter. Båda menar att myter är elementära eller arkaiska former av kultur och att den mytiska funktionen inte försvunnit helt i det moderna samhället.
4. För det fjärde och sista så var både Jung och Cassirer skolade i historiskt tänkande och de citerade ofta samma författare i sina texter, och tog många av sina idéer från den långa traditionen av västerländskt tänkande (Pietikainen, 1998).

Genom att sammanföra Cassirer och Jung så kan, menar Pietikainen, en modifikation av teorin kring *arketyper* göras och *arketyper* kan förstås som *symboliska former*. Om *arketyper* är det samma som *symboliska former*, då har vi möjlighet att tolka dem som kulturellt bestämda former, vilka fungerar på samma sätt som andra symboliska former gör. Det vill säga, de ger en organiserad och sammanhållen struktur till olika manifestationer inom människans kulturella aktivitet, och på samma gång uttrycker de den andliga delen av människan (Pietikainen, 1998).

Symboliska former är inte överförbara genetiskt från en generation till en annan, eftersom de i sin essens är kulturella produkter. Den länk som överför *symboliska former* är kulturen, inte biologin. Människan är inte född med kulturella bestämda drag, hon växer in i kulturen. Hon är inte född med det kollektiva omedvetna, men under tiden hon växer upp i sin kulturella miljö så tar hon till sig både de dominerande och en del av de mer fördjupade eller outtalade, men vanligt delade, föreställningarna och trosföreställningar, och till en viss del även de ritualiserade sätten att bete sig. Varje individ ärver genom sitt medlemskap av det samhälle eller grupp till vilken hon är född, ett gemensamt minne av det förflutna som kan spänna över många generationer. Oavsett hur långt eller kort detta spann är eller hur vagt och mytiskt traditionen är bevarad, så bli individen medveten om en tidsperiod som sträcker sig långt innan dagen hon föddes. Hon får på det sättet medvetenhet om hennes del av en stor existensprocess (Pietikainen, 1998).

Jung menade att gamla traditioner är levande i det kollektiva omedvetna som *arketyper*, men Pietikainen (1998) menar att en mycket mer rimligare idé är att dessa underströmmar helt enkelt är överförda från en generation till en annan under den kulturella utvecklingen. Vår kultur är en dynamisk process, där den kulturella mångfalden är jämförbar med den evolutionära biologiska mångfalden i naturen. Den *arketypiska* representationens faktiska sammanhang är alltså kulturellt betingat, men de är formad och strukturerad av *arketyperna* (Pietikainen, 1998).

Rent vetenskapligt kommer denna modifikation av den *arketypiska* teorin i ett helt annat ljus. Om arketyper är sedda som kulturella fenomen blir diskussionen om deras ontologiska² status förflyttad från den biologiska/vetenskapliga sfären till den kulturella/hermeneutiska³ forskningen. Från vetenskaplig synvinkel är nämligen det största problemet i Jungs teori att medan det verkar kunna förklara nästan allt kring det omedvetna, så finns det ingen riktig möjlighet att verifiera eller falsifiera själva teorin och på så sätt är den en oslagbar teori - antingen tror du bara, eller så inte. Konsekvensen blir att teorier som inte kan falsifieras är svåra att försvara (Pietikainen, 1998).

Pietikainen menar att om de desperata försöken att vetenskapligt bevisa *arketyperna* överges, så kan vi börja betrakta det hela som ett hermeneutiskt projekt, där *arketyper* relateras till och ses i en kontext med andra kulturella konstitutioner, som religion, myt eller konst. Dessa fenomen genomsyras av mystik eller andra känslomässiga och uttrycksfulla karaktärsdrag, men fortsätter manifesteras sig själva konkret, och detta faktum gör det möjligt att diskutera dem rationellt. Den hermeneutiska metoden av kulturella studier är valid och en fruktbar inriktning till *arketyperna*. Men då måste idén om *arketyperna* som *symboliska – kulturella - former* accepteras som en ontologisk premiss. På den kulturella nivån kan idén om *arketyper* som *symboliska former* vara användbar när frågan om en grups eller vissa samhällens mentalitet diskuteras. Inom en nation eller hos folket i en given kultur finns det otvivelaktigt vissa supraindividella uppfattningar, trosföreställningar och sätt att bete sig vilket mentalt skiljer denna nation och folk från andra sådana kollektiv. Ett exempel är hur det finländska folket, enligt Katja Broner-Bauer, forskare i arkitektur, påverkas av vissa karakteristiska arketyper såsom tystnad, rymd, snö och skog i sin relation till världen och framförallt naturen. Dessa *arketyper* manifesteras sig sedan själva i den finska arkitekturen. Pietikainen hävdar alltså att det skulle vara av beskrivande värde att närma sig dessa mentala processer med hjälp av *arketyper* som *symboliska former* och som ett tolkande verktyg är Jung's modifierade teori i en position där den faktiskt kan bidra till den pågående dialogen gällande processen att förstå världen. Även om Jungs teori kommer att förlora en del av sin egenhet och fantasifulla charm vinner den en ny validitet och legalitet och på så sätt kan den också bedömas som en teoretisk konstruktion och användas som ett metodologiskt verktyg precis som vilken kulturell teori som helst (Pietikainen, 1998).

Människans relation till naturen

Enligt Jung (1964/1981) är natursymboler, till skillnad från kultursymboler, det första en själsläkare som börjar intressera sig för symboler sysslar med. Natursymbolerna är hämtade från psykets omedvetna och visar upp en oerhört stor mängd variationer av arketypernas egentliga grundformer. De kan spåras tillbaka ända till sina arkaiska rötter, dvs. till föreställningar och bilder som möter oss i de äldsta kulturerna och de primitiva folken. Jung menar att naturföreteelser i mångt och mycket mist den symboliska innebörd de en gång hade. Vår kontakt med naturen är borta och med den all den djupa emotionella kraft som dessa symbolbildningar kunde ge. Enligt Fontana (1993) så hade nästan alla gamla kulturer ursprungligen en modergudinna som representerade jorden och naturen själv. Denna tro att mänskligheten var en del av naturen och inte herre över den var vida spridd. Denna tro var så stark att myter och symboler som byggde på naturen fortsatte att spela en framträdande roll i alla kulturer trots att de primitiva naturgudarna ofta trängdes undan av mer sofistikerade system av gudar. Schroeder (1999) styrker dessa tankar genom att säga att den djupaste och starkaste bindningen mellan människor och naturliga miljöer kan ge upphov till andliga

² **Ontologi.** Läran om verklighetens beskaffenhet.

³ **Hermeneutik.** Vetenskaplig metod inom kulturvetenskaperna där orsaksförklaringar har ringa intresse. Inom psykologin är det ett synsätt som går ut på att förstå människors föreställningar, känsloreaktioner, motiv och

upplevelser. Människor upplever en känsla av samhörighet med en större verklighet vilket i sin tur hjälper till att ge mening till deras liv. Schroeder framför att det finns kvalitativa studier på människors upplevelse av naturliga miljöer som visar att starka känslomässiga band existerar mellan människor och element av naturliga platser såsom träd och skogar. Det är naturens utseende som hjälper till att skapa en känsla av plats; det vill säga en känsla av identifikation och tillhörighet.

Stenen, berget och fjället som symbol

Enligt symbolikens historia kan allting ikläda sig en symbolisk betydelse. Allt från neutrala föremål, såsom växter, solen, månen och berg till av människan skapade ting, som hus och båtar eller rent abstrakta saker som siffror eller cirkeln. Genom människans symbolskapande böjelse och lust omformas dessa omedvetna föremål till symboler och blir bärare av en stor psykologisk innebörd. Stenen eller berget är exempel på en sådan ofta förekommande symbol och eftersom den är den symbol som närmast kan jämföras med fjället, så kommer dess symboliska mening att beskrivas här.

Stenen har under mänsklighetens historia haft en psykologisk innebörd under lång tid. Ofta trodde man att stenar var hemvist för andar och gudar (Jung, 1964/1981). Fontana (1994) berättar även han att bergstoppar av tradition är hemvist för vädergudarna. Berget är mötesplatsen mellan himlen och jorden och symboliserar manlighet, evighet och uppstigandet från djurisk till andlig natur (Fontana, 1994).

Enligt Jung (1964/1981) så symboliserar stenen, i en variation av form och typ, vårt "själv". Jung tänker att stenen kanske är speciellt lämpad som symbol för självet eftersom de är stabila och absoluta i sin natur. Det är som om stenar vore bärare av ett levande mysterium. Det verkar som om, fast en människa är så olik en sten som bara är möjligt, att hennes innersta på något egendomligt sätt är besläktad med den. Stenen blir en symbol för vad som kanske är den enklaste och djupaste av alla erfarenheter - upplevelsen av något evigt, en mänsklig upplevelse av att känna sig odödlig och oföränderlig. Både små stenar och berg gör ett visst "evigt" intryck på människan, de får ofta utmärka heliga platser och besitta andliga och magiska krafter, de ses ha en kontakt med någon slags gudomlighet (Jung, 1964/1981).

Platsens betydelse

Miljöpsykologen Roberts (1996) har på djupet studerat mänsklighetens interaktion kallad *plats*. Hon har dokumenterat dess livsnödvändiga roll när det gäller att forma vår identitet, vår attityd gentemot naturen och det inre livets kvalitet samt dess relevans till skötseln av vår gemensamma natur. Hennes definition av en *plats* är, en rumslig del i den miljö som en person är sammanlänkad med genom upplevelser, fantasier eller känslor. Våra upplevelser av platser ger oss dessutom möjlighet att orientera oss och identifiera oss med miljön och göra den rumsliga världen meningsfull för oss själva. Själva meningen av en *plats* kommer ur vår egen upplevelse av band eller samspel med ett visst territorium.

Roberts (1996) menar vidare att vi får våra grundläggande orienteringar gällande livet genom att vi kan relatera med naturens värld. Genom sinnliga, kognitiva och intuitiva interaktiva processer med omgivningen skapar människor sin upplevelse av *plats*. De platser människor upplever hjälper i sin tur dem att orientera sig både på det yttre och inre planet. Det yttre planet orienterar människan genom att tala om *var* de är. Det inre planet blir en del av vår psykologiska och kulturella identitet och talar om för oss *hur* det kommer sig att vi är just där vi är. Enligt Roberts är denna kontakt med *plats* multidimensionell, ifrån den mest elementära graden av fysisk grundning till den psykologiska och kulturella sfären av intellekt, symboler

och känslor, den öppnar dessutom upp till det andliga området av ultimata tillhörighet och mening.

För en vuxen människa är känslor, förväntningar och idéer kring naturliga platser konsekvenser av ett livs unika och delade erfarenheter. Denna identifikationsprocess sker under hela uppväxttiden. Människan interagerar med miljön och utvecklar olika perceptuella mönster eller strukturer vilka i sin tur bestämmer hans eller hennes framtida upplevelser. Denna kunskap om *plats* kan vara direkt, intim och djup eller indirekt och medlad genom symboler. Sammanfattningsvis menar Roberts att de platser där vi spenderar vår tid påverkar de människor vi är och kan bli. Även kulturen kan influera vår personliga perception av en *plats* och genom att bevara möten och hålla sagor levande så bevarar en kultur platserna i sig levande i den kollektiva fantasin. I alla kulturer så finns det vissa platser som är kända för att de är mystiskt och gåtfullt laddade med mening och kraft (Roberts, 1996).

Williams, professor i "Leisure studies" och Patterson, professor i "Park, Recreation och Tourism Management" (1999) har utvecklat ett ramverk som kan vara till hjälp när det gäller kartläggning av landskapets betydelse för människor. De har tagit flera koncept i åtanke när de utvecklat ramverket; människa-miljö förhållanden, miljömässig mening samt platsbegreppet. Ramverket visar på fyra inriktningar när det gäller att förstå den mening människor ger till naturliga landskap. (1) *medfödd/estetisk*, (2) *instrumentell/målinriktad*, (3) *kulturell/symbolisk*, och (4) *individuell/uttrycksfull* (Williams och Patterson, 1999).

Vad denna uppsats är mest fokuserad på är den *kulturella/symboliska* meningen. Därför kommer enbart den att beskriva lite närmare. Denna inriktning innehåller ett sätt att karaktärisera människa - miljö relationer med hjälp av sociokulturell eller symbolisk mening. Denna sociokulturella inriktning visar på en konceptuell vändning från medfödda stimulibaserade och intrapersonella förklaringar, till att se meningen som socialt konstruerat inom det kulturella, historiska och geografiska kontexten i det vardagliga livet (Williams och Patterson, 1999).

Williams och Patterson (1999) menar att en miljö kan innehålla varierade samt rivaliserande sociala och politiska betydelser. Dessa betydelser har de fått genom de associationer som platsen över tid och i anslutning till speciella aktiviteter eller grupper ger. Den främsta dimensionen av mening som skiljer *sociokulturell/symbolisk* inriktning från de andra är *påtagligheten*. Enligt det sociokulturella synsättet så är naturresurser inte bara av värde för ett instrumentellt syfte. De existerar även som *platser* vilka människor känner sig dragna och bundna till eftersom de erbjuder känslomässig, symbolisk, och andlig mening. Den känslomässiga betydelsen är en relativt ihållande bindning till en plats som byggts upp genom en historia av erfarenheter på platsen. Känslan är inte ett direkt resultat av någon speciell upplevelse av platsen, utan innehåller den grad av känslomässig investering i platsen som byggts upp över tid (Williams och Patterson, 1999).

Ett väsentligt karaktärsdrag av de symboliska och uttrycksfulla betydelserna av en plats är att de inte kan bindas till mätbara miljömässiga karaktärsdrag eller biofysisk ekologi. Snarare är dessa betydelser inbäddade i en kulturell ekologi som oftast bara är känd genom att man är en del av just den kulturen. Därför måste dessa betydelser upptäckas och förstås genom att fokusera på den relevanta människa - plats interaktionen genom att använda sig av metoder som involverar en direkt kontakt med de individer och grupper som vistas och använder platsen i fråga (Williams och Patterson, 1999).

Den nordiska relationen till naturen

Den finska forskaren inom skog, miljö och jordbruk Aarne Reunala (1996) beskriver i sin artikel gällande de nordiska kulturella och andliga skogsvärdena, deras förhållande till skogen med hjälp av en klassifikation i tre nivåer:

1. Arketypiska skogsvärde - gemensamma för all mänsklighet

Nordbor har genom att betrakta naturen hittat något om meningen med livet. Skog och träd är kraftfulla symboler för liv eller enligt Jungs termologi, kraftfulla *arketyper*. Tex har enligt Reunala (1996) forskning visat att finländarna har en mycket stark närhet till träd, skog och stenar. Majoriteten upplevde att träd och andra naturobjekt har en ande.

2. Kulturella skogsvärden – specifik för en speciell kultur– i detta fall den Nordiska.

Att skogen är viktig kan även ses som ett kulturellt värde eftersom den är baserad på en ekonomisk och kulturell historia. Historien talar till nordborna i deras skogar, det är en historia av tidigare generationers liv och deras kamp för en bättre framtid. Den starka kulturella traditionen kopplad till skogen kan ses i alla typer av konstformer. Nordisk musik, litteratur, målningar, filmer, arkitektur och populärkonst reflekterar alla skogens värde.

3. Psykologiska och individuella skogsvärden

Vi känner alla att vi blir bundna känslomässigt till platser där vi lever. Vår personliga utveckling är kopplade till en viss plats och har därför ett värde för oss. Platser representerar en del av vår identitet, vi har vår skog, vårt fjäll osv. I naturen är man nära eviga, arketypiska symboler av liv, vilket enligt Jung ger en lugnande känsla av livets djupaste essens. I människors upplevelse av naturen finns det något generellt som är i stort sett lika över hela världen, något speciellt som både är kulturellt definierat, men också helt unikt och individuellt. Alla individer är olika, så också deras upplevelser och värdering av naturen. Skogen tex har ett flertal typer av psykologiska värden kopplade till sig.

Enligt Reunala så har alltså nordborna en stark kulturell tradition och starka värden kopplade till skogen eftersom den varit så viktig del i deras liv.

Samisk natursyn

I Sverige återfinns enbart en ursprunglig kulturell minoritet, samerna. Deras traditionella ekonomi är baserad på renskötsel, fiske och jakt. I samernas förhållande till naturen kan man fortfarande hitta arketypiska myter och bilder. Naturen är full av andlighet, allt levande och icke levande objekt, såsom stenar, fjäll och vattendrag har sin egen ande. De är kännande väsen och kan kommunicera med människorna. Denna kommunikation ger en känsla av gemenskap och att höra ihop. Samerna anser inte att de äger jorden eller skogen på samma sätt som andra nordbor pratar om ägandeskap. Med "deras" skog så menar de ett relativt stort område kring deras hus där de är vana att jaga och fiska. Samerna är ett med skogen och har alltid använt sig av naturen för sin försörjning. De har alltid levt med naturen, använt den, och respekterat den. Skogen är deras vän och den ska användas med respekt, inte som ett endimensionellt objekt av nytta. Förhållandet mellan samerna och naturen kan beskrivas som en slags symbios (Reunala, 1996).

Nils Uddenberg, professor vid Institutet för Framtidsstudier (2000) beskriver i sin studie, som ingår i en mer omfattande undersökning (*Livsåskådning, etnicitet, natursyn.*), samers natursyn. Flera av hans informanter i denna studie uttrycker att den ursprungliga samiska naturreligionen är viktig för dem. Den uppfattas som grundad i specifika samiska erfarenheter, och representerar därför en tradition som skiljer samerna från "vanliga

svenskar”. Han anser dessutom att många unga samer aktivt sökt sig tillbaka till den samiska religionen i en strävan att stärka sin etniska identitet. Intresset för denna religion visade sig även i vissa fall gå hand i hand med ett starkt naturengagemang. En av informanterna berättar att samernas gamla religion, som hos de flesta ursprungsfolk, utgår från andar och gudar i naturen. Han fortsätter med att säga att det är genom naturen de hämtar kraft och att de alltid måste underkasta sig den. Han menar att det är just det som skiljer det västerländska tänkandet från det samiska. I det västerländska tänkandet strävas det efter att tämja naturen medan samerna hela tiden anpassar sig efter hur naturens förändras beroende på vind, väder och klimat. Det är naturen som bestämmer förutsättningarna. Flera av samerna i studien förknippade sin förtrogenhet med, respekt för landskap och klimat, med vad de fått lära sig av äldre släktingar. Den äldre generationens erfarenheter och insikter låg till grund för de yngres egen trygghet i samma situationer när de färdades i fjäll och skog.

Intervjuer och enkäter som gjorts i en tidigare studie av Uddenberg när det gäller ”vanliga svenskars” naturupplevelser visade att många människor får avgörande känslomässiga och estetiska upplevelser av att vistas utomhus. De upplevde en känsla av att möta ett sammanhang större och mäktigare än människorna. Den känslan gav dem en dimension på den mänskliga existensen som många ansåg vara svår att erhålla på något annat sätt. Landskapet har ju länge, med dess växter och djur, spelat en avgörande roll i litteratur och bildkonst i så skilda kulturer som den ostasiatiska och den västeuropeiska. Människorna har alltid dyrkat sina gudar på platser där vackra eller på annat sätt märkvärdiga naturformationer manat till vördnad, samerna är bara *ett* exempel på detta. Fascinationen inför naturen verkar vara evig, men beroende av människors olika livsomständigheter så påverkas deras syn på naturen. Den tidigare gjorda studien visar även att moderna svenskar ofta uppfattar naturen som en källa till sinnliga upplevelser och rekreation och många ansåg att naturen kunde kallas *helig*, vilket även samerna gav uttryck för. Många av de ”vanliga svenskarna” i den tidigare studien beskrev sina erfarenheter av naturen som mysteriefyllda och heliga, vilket Uddenberg menar anses som en universell mänsklig erfarenhet (Uddenberg, 2000).

Uddenbergs syfte med att i sin andra studie intervjua samer var att en renskötare har en mer påtaglig erfarenhet av utomhusvistelse än genomsnittssvensken, som för det mesta enbart vistas ute på fritiden och vid behagligt väder. Hans hypotes var att dessa skilda erfarenheter skulle ta sig uttryck i olika natursyn, vilket det också delvis förhöll sig. Samerna var mindre benägna att romantisera naturen eftersom de på nära håll upplevt naturens mäktighet. Men trots detta uppskattade de naturens skönhet. I grund och botten visade det sig att skillnaden mellan renskötande samers och storstadssvenskarnas syn på naturen inte är så stora och att olikheterna främst kan förklaras med att de flesta svenskar, i motsats till renskötande samer, slipper utsätta sig för ogynnsamma väderförhållanden. Samerna betonade ofta de påtagliga upplevelserna av naturens mäktighet, hur de är utelämnade till naturen utan att känna sig otrygga. De talade om den traditionella kunskap som de besitter och den annorlunda uppfattningen av tid de på grund av klimatet har. Men i de flesta aspekter skilde sig samernas sätt att resonera om naturen inte från den tidigare undersökningen bland icke samer. Allra tydligast var det när Uddenberg och informanterna talade om ”naturens helighet”, i båda fallen framträdde två aspekter, mäktighet och okränkbarhet. Men även när det gällde att motivera naturens okränkbarhet skilde sig inte de båda grupperna sig åt särskilt mycket. Men kärleken och respekten till landskapet tog sig mer konkreta uttryck hos samerna (Uddenberg, 2000).

Många samiska informanter knöt an till den gamla samiska religionen och den respekt för krafterna i naturen som denna ger uttryck för. Men denna hållning till naturen som nutida

samer förknippar med den förkristna religionen skiljer sig inte så mycket från den inställning som många andra svenskar ger uttryck för. Det handlar om respekt, vördnad och tacksamhet mot naturens givmildhet. Sammanfattningsvis kan man säga att likheterna i synen på naturen var större än skillnaderna. Uddenberg ger två alternativa förklaringar till varför det förhåller sig så:

1. att samerna utsatts för ett starkt inflytande från den dominerande svenska kulturen och att ett sådant inflytande tveklöst finns.
2. att människors känslor inför och hållning till naturen har vissa givna former som tenderar att upprepa sig från samhälle till samhälle - som ett slags mänskliga universalier.

Även om det fanns en del skillnader mellan samernas natursyn och icke samernas så var det trots allt överensstämmelserna som dominerade. Naturligtvis kan detta bero på gemensamma traditioner, för även om en renskötare lever och arbetar i en avlägsen glesbygd så nås han ändå av starka impulser från den dominerande urbaniserade kulturen. Men det kan även bero på att vissa drag av natursynen grundar sig i människans biologi och därför tenderar att upprepa sig i de flesta kulturer, något som trots det givetvis inte utesluter att natursynen formas av det samhälle där den uppstår (Uddenberg, 2000).

Uddenberg (2000) gör ett försök att analysera detta. För det första måste vi fråga oss i vilken mån natursynen återspeglar mänskliga universalier, det vill säga tankemönster som är ganska lika i alla tider och kulturer. Självklart är det så att förhållandet till naturen är bunden till samhällsformerna, men finns det ändå vissa känslor och mönster som verkar upprepa sig oberoende av tid och rum. För det andra bör vi betänka förhållandet mellan principiell inställning och praktiskt beteende i enskilda fall. Vad händer om det i en viss situation visar sig finnas anledning att handla på ett sätt som inte överensstämmer med den principiella hållningen? Förändras då den övergripande inställningen totalt eller sker en kompromiss? Om det är så att natursynen till viss del är uttryck för rotade tankemönster i den mänskliga naturen så borde vi hellre kompromissa än revidera vårt tänkande från grunden.

När det gäller den första frågeställningen, om det finns några inslag i natursynen som tenderar att upprepa sig, så menar Uddenberg, att man skulle kunna utgå från det evolutionära resonemanget, nämligen att människors sätt att värdera naturscenerier och djur präglas av den miljö där vår art utvecklades. Att en människa föredrar vissa landskapsformer framför andra är inte konstigare än att andra livsformer söker sig till omgivningar som ger dem optimala levnadsbetingelser. Människans uppfattning om ett landskaps skönhet är alltså inte en ren tillfällighet utan hänger ihop med våra biologiska dispositioner. Men naturligtvis tar sig dessa dispositioner olika uttryck i olika kulturer. Levnadsomständigheterna är också de av betydelse för vår natursyn, vilket kunde skönjas när det gällde samernas och svenskarnas delvis annorlunda syn på naturen. Om nu det evolutionära synsättet vore korrekt så borde det även finnas samstämmighet mellan olika kulturers naturupplevelser likväl som det finns mellan olika människor (Uddenberg, 2000).

Uddenberg refererar till den amerikanske psykologen Kellert (1996) som menar att för människan rymmer naturen nio grundläggande värden: (1) *ett utilitaristiskt värde*: man kan hämta nyttigheter där, (2) *ett naturalistiskt värde*: den ger rekreation, (3) *ett ekologiskt - vetenskapligt värde*: man kan hämta kunskap ur den, (4) *ett estetiskt värde*: den ger skönhetsupplevelser, (5) *ett värde som källa till symboler*, (6) *ett erövringsvärde*: den erbjuder utmaningar, (7) *ett humanistiskt värde*: människor utvecklar nära relationer till andra

organismer som husdjur, kulturväxter, landskapet, (8) *ett värde som källa för moralen*: naturen tvingar människorna till funderingar över vad som är rätt och fel i umgänget med icke- mänskliga varelser, och till sist (9) *negativistiska värden*: naturen kan ge upphov till starka reaktioner av avsky och avståndstagande, till exempel spindlar och ormar. Alla dessa värden har sina djupaste rötter i den mänskliga naturen, men olika samhällen lyfter fram olika aspekter av naturen menar Kellert (Uddenberg, 2000).

Uddenbergs studie visar att de samiska informanternas natursyn innehåller både en universell hållning till naturen samt ett uttryck för deras speciella erfarenheter av naturen och den speciella tradition som den samiska rennäringen bär på. De upplevde både vördnad inför naturen och hämtade krafter ur den. Dessa upplevelser skiljer sig relativt lite från de upplevelser andra svenskar uttryckte i hans förra studie och som han då kallade heliga eller mysteriefyllda upplevelser, båda grupperna upplevde naturen som ett meningsfullt sammanhang. Naturen personifierades och förseddes med avsikter vilket kan återspegla en biologisk given tendens att tänka i vissa banor. Uddenberg menar att naturen alltid personifierats genom tankar om ett stort sammanhang som människan är underordnad och att det är en del av de flesta folks föreställningar. Den som möjligen skilde samerna från svenskarnas natursyn var samernas benägenhet att mer än svenskarna lägga nyttoaspekten på naturen, men denna aspekt gick ofta hand i hand med uppskattning av naturens skönhet (Uddenberg, 2000).

Sammanfattningsvis så speglar de samiska informanternas inställning till naturen såväl universell mänskliga tankemönster och känslor, som konkreta upplevelser och specifika traditioner. Några mycket utbredda tankemönster var vördnaden för naturen, benägenheten att tillmäta naturens ordning föreskrivande betydelse samt förmågan att hämta kraft ur naturupplevelser (Uddenberg, 2000).

Samerna har enligt Kjellström (2000) en rik traditionsskatt, vilken försöker förklara hur olika terrängformer i landskapet skapats. Dessa förklaringsägnar berikar uppfattningen av det samiska landskapet. Det mesta i den traditionella samiska kulturen har fått sin skepnad efter landskapsmiljön. Landskapet är för dem en rik sammanvävd helhet och det finns en nära relation mellan människan och landskapet såväl i tid som rum. Denna erfarenhet har alla generationer tagit del av och när denna samlade kunskap förmedlas blir det en del av socialiseringsprocessen och på samma gång stärker den identitetskänslan. Det samiska landskapet rymmer både en intellektuell och emotionell resurs, dessutom har hela det samiska landskapet historiskt sett ett religiöst intresse, eftersom man ansåg att djur, växter och viktiga platser i landskapet var besjälade. Landskapet blir alltså en oskiljbar enhet av näringar, fornminnen, traditioner, religion, historia, upplevelser och människor och blir själva grundvalen för traditionell samisk kultur. Ingvar Åhren; chef på Gaaltije, sydsamiskt kulturcentrum, uttrycker det på följande talade sätt och Kjellström citerar honom;

”Vår identitet har formats av närheten till naturen. Den uppfattning vi har fått om naturen som ett rum har gjort att vi känt oss bundna till platser som gett oss trygghet. Vi har erövat kunskap om rummet genom att leva och verka i det. Allteftersom våra kunskaper vidgas har vi gett oss nya varandemöjligheter.” (Kjellström, 2000, s. 70).

Syfte

Syftet med denna uppsats är dels att genom en narrativ vinkling beskriva ett antal samers relation till fjället genom att belysa vissa frågeställningar.

1. Vilka känslor förknippar de med fjället?
2. Vad symboliserar fjället för dem personligen?
3. Hur har barndomen påverkat deras känslor och syn på fjället?
4. Hur har den samiska traditionella religionen påverkat deras syn på fjället?
5. Hur har relationen till fjället påverkat skapande av deras identitet?
6. Finns det några kulturella uttryck som visar på fjällets symbolik?
7. Vilken andlig betydelse har fjället?
8. Vad kan andra icke samer lära av samerna angående fjället som natursymbol?

Fortsättningsvis är syftet även att utifrån detta antal samers berättelser analysera deras känslomässiga upplevelse av fjället samt vilken symbolisk betydelse det har för dem.

Metod

Denna studie utgår ifrån ett hermeneutiskt perspektiv och dess betoning av igenkännande och förståelse. Den hermeneutiska processen handlar om tolkningar där forskaren läser in generella egenskaper och sammanhang i de konkreta observationerna och en växling mellan uppfattning av helhet och respektive del i materialet sker (Repstad,1993; Thuren, 1991). Syftet med denna vetenskapliga metod är att förstå människors föreställningar, känsloreaktioner, motiv och handlingar mot bakgrund av deras aktuella situation. Inte att mäta deras intelligens, attityder eller att med experiment fastställa hur människor i allmänhet reagerar på väldefinierade stimuli (Egidius,1995).

Deltagare

Deltagarna utgörs av fem samer, två män och tre kvinnor som alla är uppvuxna i ett samiskt hem med samiska traditioner.

Inledningsvis kontaktades *Gaaltije Sydsamiskt kulturcentrum* och av dem erhöles två namn som sedan kontaktades via brev. I brevet förklarades syftet med intervjun och hur vi fått informantens namn. Någon vecka senare togs telefonkontakt för att höra om informanterna var villiga att ställa upp på en intervju varvid en tid bokades, en av dessa två föll bort. Fyra av informanterna tillkom genom personliga kontakter och kontaktades enbart per telefon. Även dessa informerades om uppsatsens syfte. Fyra intervjuer skedde i hemmiljö och en i en offentlig miljö.

Informanterna är mellan 30-50 år. Två bor i Jämtland, tre härstammar från Norrbotten men var vid intervjutillfället bosatta i Jämtland/Härjedalen. Av dessa fem arbetar två utanför vanligt traditionella samiska yrken, tre är renägare eller tillhör en renskötarfamilj.

Procedur

I och med undersökningens tydliga fokus, att samla erfarenheter kring samers syn på fjällets symbolik, passade det bäst att genomföra undersökningen med hjälp av intervjuer. Valet av intervju som metod grundar sig på dess grundläggande målsättning av flexibilitet och strävan att intervjupersonernas världsbild framkommer på ett bra sätt (Bryman, 2002).

Intervjuerna genomfördes som halvstrukturerade samtal utifrån en intervjuguide med sju frågeområden med relevans för uppsatsens frågeställning. Frågeområdena benämndes A-G och hade var och en ett antal hjälpfrågor eller inledande frågor. Formuläret var främst som ett hjälpmedel och stöd för intervjuaren. Tanken var inte att slaviskt följa den utan ha som en minneslapp om vilka ämnen som skulle tas upp och för att signalera till informanten att samtalet hade en viss struktur. Intervjun inleddes med frågor kring informanternas känslor kring fjället, sedan följde frågor kring fjällets symbolik. Nästa frågeområde i intervjun var barndomens och uppväxtens påverkan på informanternas känslor till fjället. Det fjärde området behandlade frågor kring fjället som en del av informanternas personliga samt kulturella identitet. Nästföljande frågeområde tog upp frågor kring hur fjällets symbolik kan synas i olika kulturella/skapande uttryck? Det näst sista området handlade om fjällets andliga betydelse för informanterna och det allra sista frågeområdet handlade om vad de tror att icke-samer kan lära sig av samernas syn på fjället?

Alla informanter intervjuades enskilt och spelades in på ljudband. Innan varje intervju informerades de om vad undersökningens syfte var och vad den skulle användas till samt att deras medverkan skulle behandlas konfidentiellt. Målsättning under intervjuerna var att inta

en lyssnande och accepterande attityd. Egna åsikter samt ledande frågor undveks i största möjliga mån. Dock gjordes små sammanfattningar under intervjuens gång för att säkerställa att informantens svar uppfattas korrekt. (till exempelskulle man kunna säga att) Att vara så följsam som möjligt till informantens samtalsstil kändes viktigt, därför var ingen intervju den andra lik. Vid behov gjordes små justeringar gällande inledande frågor och så vidare, dock var det noga att alla frågeområden täcktes in. Samtliga informanter verkade obesvärade av själva inspelningen och det faktum att intervjuaren var icke same och alla intervjuer flöt på obehindrat. Därefter tillfrågades informanterna om de ville se utskriften av intervjun eller analysen av den innan uppsatsen var färdigskriven. Alla nekade men ville ha ett exemplar av uppsatsen när den blev klar. Således har förfarandet när det gäller insamlandet och hanteringen av materialet skett efter bästa förmåga enligt vetenskapsrådets rekommendationer (Vetenskapsrådet, 2009).

Databearbetning

Intervjuerna skrevs ut ordagrant, med smärre språkliga redigeringar av talspråksyttringar, utfyllnadsord, upprepningar, hummande och liknande, fortlöpande eftersom de blev klara. Under databearbetningsprocessen har utskrifterna lästs ett flertal gånger och markeringar samt reflektioner gjorts i marginalen. Med dessa markeringar som grund har några gemensamma områden framkommit och en lista med koder skapats (Tabell 1)

Tabell 1. Utdrag från kodlista från marginalnoteringar i intervjuutskriften

A. Känslor till fjället		KÄ-FJ
KÄ-FJ:	Avslappnande känslor	AV-KÄ
KÄ-FJ:	Stolta känslor	STO-KÄ
KÄ-FJ:	Tillhörighetskänsla	TILL-KÄ
KÄ-FJ:	Ursprungskänsla	URSP-KÄ
KÄ-FJ:	Trygghetskänsla	TRYGG-KÄ
KÄ-FJ:	Frihetskänsla	FRI-KÄ
KÄ-FJ:	Närhetskänsla	NÄR-KÄ
KÄ-FJ:	Hemkänsla	HEM-KÄ
KÄ-FJ:	Spenderad tid på fjället	SPEND-TID
B. Fjällets symbolik		FJ – SYM
FJ-SYM:	Renarnas hem	REN-HEM-SYM
FJ-SYM:	Helig plats/offerplats	HEL-SYM-OFF
FJ-SYM:	Helig symbol/utseende	HEL-SYM-UTS
FJ-SYM:	Nyttjandemässig symbol/namn	NYTT-SYM –NAMN
FJ-SYM:	Individuella symboler/grupper	IND-SYM-GR
FJ-SYM:	Individuella symboler/individ	IND-SYM-IND
FJ-SYM:	Frihetssymbol	FRI-SYM
FJ-SYM:	Personliga minnen	PER-MIN
FJ-SYM:	Historisk symbolik	HIST-SYM
Osv.....		

Dessa koder har på nytt markerats på intervjuutskriften och inom var och ett av de sju frågeområdena har flertalet teman utkristalliserats.

Dessa teman har sedan grovt kategoriserats och därefter förts samman till ett färre antal kategorier för att sedan sammanföras i en slutgiltig kategoritabell. (Tabell 2) (Miles & Huberman, 1994).

Tabell 2. Exempel av den slutgiltiga kategoritabellen

A. Känslor till fjället	Informant 1	Informant 2	Informant 3	Informant 4	Informant 5
1. Avslappnande känslor	<p>"bara vara" "sinnesro" "lugn och harmoni" "ladda batterierna" "få ny energi" "avskildhet" "vara för mig själv"</p>	<p>"jag får ett inre lugn" "jag laddar batterierna här" "jag blir mer harmonisk" "jag känner verkligen det här lugnet inom mig" "jag känner mig fri" "det är så öppet" "det är friheten jag känner" "man blir fri på ett helt annat sätt" "jag kan bara gå och sätta mig var jag vill" "jag kan gå som jag vill"</p>	<p>"lugn och ro" "avkoppling" "fridfullt" "lugnt tempo"</p>	<p>"det är glädje" "det är lugn" "det är varma känslor och stor kärlek"</p>	<p>"något släpper till fjälls" "man drar en lättadens suck" "det blir lugnt, ett lugnare tempo" "jag känner mig tillfreds"</p>
2. Tillhörighetskänslor	<p>"behov av att komma tillbaka, kan ej lämna denna plats" "hit åker man för at överleva"</p>	<p>"jag kommer naturen så nära" "jag känner att jag är så nära, jag har nära till allt"</p>	<p>"stolthet inom mig som värmer i hjärtat när man ser och tänker på fjället" "stolthet att man har sitt ursprung från fjällen" "fjället tillhör mig på något vis"</p>	<p>"trygghet" "det beror på min bakgrund, fjället har ju varit mina förfäders bopplats" "mina fjäll har en personlig betydelse, det är mitt hem" "jag har mina platser som jag går till år efter år"</p>	<p>"när man kommer upp till fjälls så är man på sina marker" "när man kommer till fjälls så har man kommit hem"</p>

Citat från intervjuutskriften som bäst speglade och tydligast uttryckte de olika temana samt uppsatsens syfte valdes ut. I citaten har det vid några tillfällen varit nödvändigt att lägga till enstaka ord för att tydliggöra vad som åsyftas när det inte klart framgår av sammanhanget. Ord som lagts till har skrivits inom parantes (tillägg). Ibland har längre citat förkortats genom att delar av vad som sagts i intervjun uteslutits. Det kan röra sig om upprepningar, avvikelser från ämnet eller bisaker som inte berör innehållet. I den mån någonting uteslutits har det markerats med tre punkter mellan två snedstreck /.../.

I redovisningen av intervjuerna och i de citat som presenteras nämns ingen vid namn. När någon av informanterna namngivit någon person eller plats/fjäll så har namnet ersatts med bokstäverna NN. Urvalsgruppen är liten, därför redovisas inte kön då det skulle kunna möjliggöra identifiering av informanterna. Kön har för övrigt inte bedömts varit av betydelse för studiens syfte. Det ska därför inte vara möjligt för någon utomstående att identifiera någon av informanterna i resultatredovisningen.

Resultat

När den slutgiltiga kategoriseringen var gjord så utkristalliserades följande teman inom var och ett av de sju frågeområdena.

Känslor till fjället

De fem informanterna gav framförallt uttryck för två typer av känsloteman.

1. Avslappnande känslor

Fjället upplevs som en plats för rekreation, en plats där man kan ladda batterierna. Det är ett ställe med lugn och ro och där man kan slappna av och hitta kraft.

”Så fjällen för mig betyder sinnesro...” ”Det är lugn och harmoni kan man säga...jag åker till NN för att ladda mina batterier, /.../ för att få ny energi” (Informant 1)

”Det är som (om) du drar en lättnadens suck.” (Informant 5)

Men fjället är också för många av informanterna en plats för avskildhet och att vara ensam, som i sin tur ger avslappnande känslor. En informant beskriver tex. fjällets betydelse av avskildhet när den gick igenom en personlig kris. Det vill säga, informanterna upplever fjället som läkande för själen.

”/.../ då valde jag att bryta upp från allt mitt vanliga/.../ , för att få komma upp till fjälls och vara där för mig själv”/.../ jag tyckte det var väldigt viktigt för mig. För då fick jag vara på den plats där jag kände att jag ville vara för att kunna bli stark/.../”(Informant 1)

En annan typ av avslappnande känslor som informanterna gav uttryck för var känslan av frihet som fjället ger. Känslan av att kunna gå vart man vill och fjällets öppna natur verkar skapa denna känsla av frihet enligt informanterna.

2. Tillhörighetskänslor

Uppfattningen att fjället ger en känsla av tillhörighet visade sig också vara stark, en slags ursprungskänsla som visade sig vara viktig. Flera beskriver en slags stolthet, i och med sin samiska identitet, som de känner är förknippat med fjället. Fjället skapar en känsla av att vara en del av något. De känner alltid en stark länk till fjället.

”/.../ (jag känner) en stolthet inom mig som värmer i hjärtat när man ser och tänker på fjällen.” ”/.../ (en) stolthet att man har /.../ något ursprung från fjällen,/.../ Det tillhör mig på något vis” (Informant 3)

En tredje tillhörighetskänsla är känslan av hem. Informanterna upplever att fjället är en symbol för *hem* trots att vissa inte är bosatta vid eller i fjällets omedelbara närhet eller vistas där året om. Samtliga spenderar dock större delen av sommaren på fjället och har starka barndomsminnen från fjällmiljö. Detta stärker i sin tur deras känsla av *hem*. Hemkänslan ger i sin tur upphov till andra känslor, såsom trygghet och trygghetskänslan ger upphov till känslan av hem. Informanterna beskriver att orsaken till dessa känslor är deras bakgrund i den samiska kulturen, samt att de känner en personlig kontakt med ”sina” fjäll. En annan anledning är att

fjället är renens hem och genom att samerna är renens skötare så stärks tillhörighets och hemkänslan ytterligare.

”/.../ när man håller på med ren så känns (fjället) som hem på något sätt. När man kommer till fjälls då har man kommit hem.” /.../ i skogslandet är du på lånad mark/.../. Men när du kommer upp till fjälls då är det som dina marker/.../” (Informant 5)

Fjällets symbolik

Tre områden kring fjällets symbolik framträdde under intervjuerna.

1. En nyttjandemässig symbolik eller symbolen för renens hem

Fjället är enligt dessa informanter en stark symbol för renens hem och en stor nyttjandesymbol för det samiska folket. Det förefaller viktigt att fjället kan erbjuda renen ett bra hem och levnadsvillkor. Jag får en känsla av att renen är en större symbol för dessa samer än fjället, men fjället blir viktig eftersom den är renens boning. Fjället samt renen fungerar därför tillsammans som en symbol för samernas fortlevnad. Så här svarar en av informanterna när jag frågar vad fjället symboliserar för NN personligen.

” Har man ett fjäll som inte exploaterats och man ser att det finns ett bra betesklimat, då är det (bra), (då kan fjället) ge mig något tillbaka. Har renen bra tillgång till bete, blir den stark (och) den kan producera och /.../föra renskötseln vidare/.../” (Informant 1)

2. En helig symbol

Fjällets heliga betydelse visade sig främst genom informanternas kunskap om sin historia gällande offerplatser. Men jag upplevde inte denna symbol som lika stark som nyttjandesymboliken.

3. Individuell symbolik

En annan typ av symbolik för fjället var mer kopplad till informanterna personligen, deras familjer eller sameby. Ofta är det just dessa personligt kopplade fjällbilder som symboliserar ”fjället” för informanterna, det är den bilden informanterna verkar se för sitt inre. Ibland är dessa personliga fjäll kopplade till ett tidigt minne.

” Jag tror att varje individ som är uppvuxen i fjällmiljö har /.../ ett speciellt fjäll som man känner kanske är sitt eget på något vis. Det har ju med uppväxten att göra, vart man har börjat sin vandring.” ”...ett fjäll för mig ska vara som fjällen (i mitt område) ser ut. /.../ mina fjäll är (små) och runda och gulliga. /.../ det har betydelse för mig.” (Informant 1)

Informanten fortsätter sedan med att berätta ett personligt minne kring ett för den betydelsefullt fjäll. För denna informant var detta fjäll en stark individuell symbol och det tycks som om detta minne har satt starka avtryck i informantens bild av fjället.

” /.../ jag var sju år första gången /.../ vi skulle vandra till kalvmärkningen tre mil bort. /.../ jag gick tillsammans med min far och min äldsta broder. /.../ då skulle jag börja lära mig hur man samlar ren. Och jag minns det så klart och tydligt fast jag bara var sju år, jätteliten. Och han skickade mig

(med en stor sändapparat med lång antenn). Jag kom ihåg det jätteväl,/.../ fjällen /.../ och precis där jag gick då. /.../ jag skulle lära mig och jag fick gå på min egen fjällkant och (pappa) skulle gå runt och så skulle vi mötas på andra sidan, det var ju en jätteprovning. (Så) just den platsen har ju en sån betydelse (för mig). Så när jag passerar där på våren/.../ alltså det har ju en jättestor betydelse (för mig). (Informant 1)

Barndomens och uppväxtens påverkan

När det gäller uppväxten och barndomens påverkan på informanternas känslor till fjället så kan den delas upp i två delar som i sig har två underdelar. Den första delen visar på vilket sätt, alltså *hur* informanterna tycker att barndomen och uppväxten påverkat dem och deras känslor till fjället. Den andra delen gäller *vad* som enligt dem påverkat deras syn på fjället.

1.1 Hur – Kunskap om naturens villkor

Det är framförallt kunskapen om naturens villkor som framträder tydligast när jag frågar på vilket sätt barndomen påverkat deras känslor till fjället. Att informanterna tidigt och under hela sin uppväxt fått lära sig respektera och läsa av naturen var tydligt. På olika sätt har de förvärvat en kunskap om naturen som de bär med sig än i dag när de vistas eller tänker på fjället. Det handlar om ett förhållningssätt eller synsätt där naturens sätts först. Barndomen har präglat dem starkt när det gäller detta. De har tidigt fått lära sig de samiska värderingarna, hur man ska leva och föra sig på fjället, att städa upp efter sig i naturen innan man vandrar vidare. En annan del var att lära sig naturens grunder och villkor.

”Jag fick ju lära mig grunderna, alltså villkoren (för) hur det var./.../ Man lärde sig att vara tålmodig och vänta och att vädret bestämmer,/.../ det är inte människan som bestämmer utan det är vädret och naturen som råder./.../ (Jag blev lärd hur) man gick i fjällen, hur man skulle gå och (visa) respekt för vissa saker.” (Informant 3)

1.2 Hur- Identitetsstärkande

En annan del av på vilket vis barndomen präglat informanternas syn på fjället är att den hjälpt dem stärka sin identitet. Eftersom fjället beskrivs som hem och som en plats som är så starkt kopplat till en kultur som de är del av, så får fjället för dessa samer en identitetsstärkande funktion. Det faktum att deras förfäder är komna ur fjället ger dem en känsla av stark och tydlig grupptillhörighet.

”Det är mitt hem /.../ en plats där man har sin identitet. Att vi hör till en grupp människor, /.../ det är identitetsstärkande att veta.” (Informant 4)

2.1 Vad- Förälder eller nära släkting

En av de delar som påverkat samtliga informanternas känslor till fjället under deras barndom och uppväxt är föräldrar eller nära släktingars påverkan. Detta gäller oavsett om man bor och arbetar på fjället eller inte. Här ger en informant uttryck för en stark koppling och känsla till fjället och dess natur präglad av sin relation till sin pappa, detta trots att denna informant inte har fjället som sin direkta arbetsplats. Här märks att denna känsla och koppling är djupt rotad i den samiska själen.

”/.../ man har ju följt pappa (och hans släkt) i (deras) fjällområde. /.../ Och eftersom vi har samma yrke blir det ju så starkt knutet till vårt intresse. /.../ (Vi) letar material tillsammans (så därför) har det ju blivit så att det är han

som präglat min syn på fjället. Däremot (har) mina systrar säkert präglats mer av min mamma och hennes syn. Så har det blivit i vår familj.” ” Sen har ju min farbror varit en som också tagit väldigt mycket hand om mig, tagit med mig ut i skogen, lärt mig jaga och fiska och de bitarna. (Han) har varit väldigt mån om att jag ska följa med. (Även om ingen av dessa personer) inte jobbat med rennäringen, (så är) det så starkt knutet det här att vara ute i naturen och följa...” (Informant 4)

2.2 Vad – Tidiga upplevelser och prövningar

En annan aspekt som påverkat några av informanternas syn på fjället är tidiga upplevelser eller prövningar som de haft under sin uppväxt.

”Det man kommer ihåg starkast är de där somrarna när man fick fara och fiska och följa med på kalvmärkning/...” /.../ det var en sådan upplevelse första gången man fick följa med och samla ren. Man var ju egentligen livrädd, för man hittade ju ingenstans, (men det är) starka minnen.” ”Man har ju /.../ minnen /.../ när man låg i tältkåtan (och de pratade i) walki-talki och de höll på att samla ren./.../ då drömde man ju (om), när man var liten (alltså), att) någon gång är det jag som ska vara där i den där walki-talkin” (Informant 5)

Personlig och kulturell identitet

Detta frågeområde vill fånga informanternas tankar kring både hur deras relation till fjället påverkat skapandet av deras personliga identitet, samt hur deras kulturella identitet påverkat deras syn på fjället. Här i ligger också frågor om den gamla samiska naturtron som är en del av den samiska kulturens historia.

1. Identitetsskapande och identitetsstärkande påverkan

Många informanter upplevde att deras samiska kulturtillhörighet påverkat deras syn på fjället som varandemiljö, men samtidigt har den påverkat deras syn på sig själv och sitt liv. Deras uppväxt i den samiska kulturen har haft betydelse när det gäller formandet av deras identitet.

”Jag har kunnat slå mig för bröstet och sagt vem jag är... ”...det är klart det präglar en om man vistas i ett område, som i ett fjällområde eller i ett annat samiskt kärnområde.” (Informant 1)

Även andra informanter menar att uppväxten i en samisk fjällmiljö naturligtvis påverkat deras relation till fjället.

”...jag har en stark identitet i det samiska. /.../ det tror jag beror mycket på att man varit med sen man var liten. Så där måste ju fjället ha gett en identiteten, men det är ju inte bara fjället utan det är ju (allt annat också).” (Informant 5)

Den kulturella identiteten och naturen visar sig också vara betydelsefull när man går igenom en personlig kris. En informant beskriver hur NN då vände sig till sin kulturella identitet och de platser som NN kände sig hemma i och sökte kraft där, i det här faller den samiska naturtron och fjället. Fjället kan också ses som en i det närmaste fysisk del av informanternas personliga identitet och att relationen till fjället stärkt dem i sin identitet och som människa.

” (Min relation till fjället) har haft stor betydelse (för skapandet av min identitet) ”(Fjället) är en stor del av mig.” ”...mitt jag har byggts upp på fjället” ”(Fjället) är en del (av mig). Jag skulle inte klara mig utan den delen.” (Informant 3)

2. Personlig tro

Kombinationen av den samiskt traditionella religionen och det faktum att samerna till stor del blivit kristnade, resulterade i att flera av informanterna hade ett tudelat förhållningssätt till hur den traditionella tron påverkat deras syn och relation till fjället. På grund av detta ger de uttryck för en mer individuell personlig trosuppfattning som utvecklats ur deras samiska kulturella identitet kopplade till deras syn och relation till fjället.

”/.../ jag kommer ihåg att farsan /.../ alltid tackade marken eller fjället (när han arbetade med renarna på fjället).” (Informant 5)

”/.../ jag tror mycket på det här med Moder jord. /.../ hon har en sån inverkan på oss och (även) solen och månen (påverkar oss)/.../ med solen känner jag sådan vördnad inom mig, genom att (hon) ger mat till småkalvarna (och) de får värme. /.../ och månen den/.../ den ger ljuset på kvällarna.” ”/.../jag är väldigt noga med att tacka för det jag fått, när jag plockar bär, det jag får från naturen. Att jag tackar Moder jord och den himmelske fader.” (Informant 2).

En av informanterna menar att fjället symboliserar livsrummet för många andra viktiga symboler i den samiska kulturen.

” Fjället är en del utav den (gamla) religionen. (Den) har en lika stor del som sjön (eller) skogen eller djuren. Egentligen hittar du aldrig något ordentligt fjäll på spåtrumman utan det är ju alla de här som lever runt omkring fjället. Djuren, träden, vinden och solen...(Informant 4)

Kulturellt och skapande uttryck

På frågan om fjället som symbol kan ses i det samiska skapande uttrycken eller om det finns några speciella myter eller berättelser som visar på fjällets symboliska betydelse så framträdde fyra olika områden.

1. Bildkonsten

Det första som de flesta av informanterna tänker på är bildkonsten, där har fjället en tydlig symbolisk plats. Mycket av den samiska bildkonsten gestaltar fjället på olika sätt.

2. Material från fjället

Några av informanterna berättar att de i fjällets natur kan se och upptäcka material som kan användas i samisk slöjd och konst. Fjället har då en konkret betydelse för vilket material som används och således syns fjället i de samiska skapande uttryckssätten.

3. Berättelser kopplade till speciella platser

De myter och berättelser som informanterna främst berättade var kopplade till speciella platser i fjällen. Berättelserna var både gamla och nya.

”/.../ det här är en myt och jag vet ju att det finns en viss sanning bakom/.../. Det är då ett fjällområde på norsk sida. I det här fjällområdet/.../ påstår man att man fraktade upp äldre samer och offerade i två branta klipphällar. Eller så offerade man ren eller andra saker, för det är en samisk offerplats.”/.../ (Informant 1)

” (Det finns ju berättelser förr om) ryssarna som kom (och) att man kunde lura dem på fjället. Att man kunde fjället själv, samerna kunde fjället och de hittade sina vägar/.../ ofta var det ju att samerna klarade sig för att de kunde fjället så bra och så lurade man de som (följde) efter en.” (Informant 3)

Jojken är ju också en form av berättelser vilket denna informant berättar om.

” Många jojkar handlar om olika fjäll, från olika ställen i fjället (och vad som hänt på fjället), /.../ den nästan beskriver hur det är där uppe/.../” (Informant 3)

4. Beskrivande av känslor

I de flesta samiska skapande uttrycken gestaltas fjället i form av de känslor fjället ger. Men enligt informanterna syns det tydligast i jojken men även i samisk bildkonst.

Andlig betydelse

Att fjället som symbol och plats har en andlig betydelse ger samtliga informanter uttryck för.

1. Fjället har en ande eller en själ

Samtliga informanter var av den uppfattningen att fjället har en ande eller en själ, eller båda. De menar att varje fjäll har sin egna unika själ som gör det levande och personligt. Det har en andekraft som man har känner sig ödmjuk inför.

2. Fjället kommunicerar och har en personlighet

Även här är samtliga informanter av den uppfattningen att fjället på något sätt kommunicerar med dem. De beskriver också fjället i sådana termer som att fjället upplevs ha en personlighet. Det beskrivs som en person som både visar olika känslouttryck och som har många olika sidor i sin personlighet. Varje fjäll verkar ha sin egen personlighet.

”/.../ vill fjället vara dum med dig så kan han ju sinka dig så du tappar nästan hela renhjorden/.../.../ man hoppas han är glad mot oss i höst och vinter (Informant 5)

” (Fjällen) blir som personer /.../ för att de ligger (så) nära mig. Jag har en väldigt stark relation till dem för att de betyder så mycket för mig.” (Informant 4)

” (Fjället) talar till mig.” (Mycket) beror på vilken relation man har till fjället och att man också måste visa fjället respekt, att det är en ömsesidighet” (Informant 3)

”(Fjället) talar varje dag till mig/.../ vissa passager tar man inte (andra) kan man gå obehindrat./.../ jag vet vilka problem och hinder det finns/.../ (Informant 1)

”Fjället (visar sitt) tydliga ansikte (och) sitt språk beroende på vad som finns där” (Informant 1)

Icke samers lärdom

Alla informanter tycker att icke samer har något att lära av samers syn på fjället. Två olika ”lärområden” ansågs som viktiga.

1. Förståelse för samers synsätt, kultur och historia

Denna del påtalar mest på en ökad förståelse mellan samer och icke samer. Det finns en vilja att icke samer ska få en ökad förståelse för att fjället är en djupt rotad del av samernas identitet och kultur. De vill också förmedla ett långsiktigt tänkande hos icke samer, något som enligt informanterna samerna själva måste ha.

”/.../ det är ju generationer vi ska tänka på. Vi ska ju överlämna någonting./.../ vi vill ju bevara så väldigt mycket, det ska inte exploateras, för vi vill ha någonting att lämna till...för vi ska tänka 700 år framåt, medan exploitören kanske tänker sin livstid/.../ där tror jag vi har mycket att lära utav varandra. Syn på miljö...” (Informant 1)

De intervjuade uttrycker också en önskan att icke samer ska ta till sig kunskap och förståelse för samers problematik och syn på naturen. De vill visa på de bitar som är viktigt för samerna som folkgrupp. Tyvärr har samernas synsätt ofta kommit på kollisionskurs med det övriga samhället som tex i rovdjursfrågan eller nyttjanderätten.

*Vi ser (till exempel) vargen som ett hot där det inte får bli för mycket varg därför att den skapar för mycket problem för oss. (Likaså) med björnen/.../”
” (Samerna) har inte heller det här ägandebegreppet/.../ Det har inte varit viktigt att äga land och vatten på det viset, att köpa ut från den svenska staten, man vill bara ha en nyttjanderätt, att ha det till låns. Det är väl därför vi har den konflikten vi har, tyvärr, vi har olika synsätt.”
(Informant 4)*

2. Att respektera och värna om naturen

Här handlar det mer om en önskan av större respekt för fjällets natur i stort. Samerna ser naturen och vår jord som något vi har till låns, därför måste vi vara rädd om den. De vill att alla ska lära sig respektera och lyssna till fjället och att när man besöker fjället så är man där på lika villkor som fjället själv.

Diskussion

Syftet med denna uppsats är att genom en narrativ vinkling beskriva ett antal samers relation till fjället och att utifrån dessa samers berättelser analysera deras känslomässiga upplevelse av fjället samt vilken symbolisk betydelse det har för dem.

Resultatet av uppsatsens syfte är således ett antal insamlade exempel på tankar och resonemang kring hur ett begränsat urval av samer tänker och känner kring fjället och dess symbolik. Men det är också mina tolkningar och analyser av vad de berättat. Resultatet bör alltså ses utifrån ett hermeneutiskt förhållningssätt och en vilja att försöka förstå dessa informanternas föreställningar och känslor .

Det finns en viss fara med skevhet i studier av detta slag, till exempel kan tolkaren läsa in sin egen bakgrund och sina egna värderingar i materialet (Repstad, 1993). Ambitionen i denna studie är att försöka vara så nära informanternas ord som möjligt, men naturligtvis finns det alltid en risk att egna värderingar påverkar tolkningen av materialet. En annan risk för skevhet är den hermeneutiska processen i sig och de pendlingar som görs mellan förståelse av helhet och respektive del i materialet. Det är lätt att antaga att det finns en specifik form för helhet och sammanhang i materialet och att tolkningar görs där allt stämmer. De inre motsättningar och tvetydigheter som eventuellt finns i materialet kan då i tolkningsprocessen lätt bortses ifrån (Repstad, 1993). I vissa delar av denna studie kan risken för detta vara uppenbar men strävan har varit att hitta så sanna tolkningar som möjligt.

Det finns ingen möjlighet att kontrollera att resultatet i denna studie är tolkat korrekt eftersom inga sådana pararemetrar använts. Informanternas känslor och upplevelser har tolkats utifrån tolkarens egna känslor och upplevelser och kan därför inte anses intersubjektivt testbara (Thuren, 1991). Flertalet komponenter kan ha påverkat resultatet, här är några exempel; det subjektiva urvalet av informanter, de frågeområden som valts och den subjektiva tolkning som gjorts av informanternas svar. Men eftersom viljan inte varit att hitta några absoluta sanningar utan istället öka förståelsen kring syftets frågeställning så kan resultatet ändå anses vara kunskapsvinnande. Kunskapen blir visserligen osäkrare men den blir rikare och mer nyanserad.

Studien har ett begränsat urval av informanter vilket ibland gjort det svårt att få fatt på en del tankar, känslor och ämnen. Ett sådant exempel är deras kunskap och relation till samernas traditionella religion. I detta fall var det få av informanterna som haft en nära relation till religionen, så denna kulturella aspekt av samernas historia blev inte representerat på ett tillfredställande sätt. Ett annat problem relaterat till det låga antalet informanter är att dessa inte kan betraktas som representativa för samer i allmänhet och självklart behövs vidare studier kring detta ämne med ett större antal samer för att kunna ge en mer sammansatt bild av fjället som känslomässig symbol för det samiska folket. Det finns dock vissa genomgående tankar och känslor som accentuerat sig utifrån de olika temana i resultatet. Här följer en kort sammanfattning av dem.

Personifiering och kommunikation

Fjället är framförallt *liv* för dessa informanter, de upplevs etablerat en mycket personlig relation till fjället och känner att de kommunicerar med fjället som med en levande varelse. Fjället personifieras och ses nästan som en familjemedlem, en vis och klok äldre släkting som förtjänar respekt och att bli lyssnad till, en levande individ med känslor och olika personlighetsdrag. Då fjället har dessa mänskliga egenskaper så kan naturligtvis inte fjället

enligt dessa samer ägas, fjället är sin egen. Detta visar sig framförallt via informanternas inre bilder, känslor och minnen.

Respekten och nyttjandesymboliken

Den nära relation till fjället som informanterna ger uttryck för påverkar naturligtvis också informanternas attityder gentemot hur icke-samer behandlar fjället och dess natur. Det finns en viss kritik gentemot de som missbrukar fjället och inte visar den respekt den är värd. Informanterna värnar om fjället såsom en nära vän och menar att vi alla är gemensamt ansvariga för att fjället ska må bra.

Informanterna ger också uttryck för att fjället besitter en stark nyttjandesymbolik. Det är det naturobjekt som livnär deras folk, den plats där renen har sitt hem och där de kan utnyttja andra av naturens rikedomar såsom bär, svamp. Informanterna berättar även att de nyttjar fjället och dess miljö för sin rekreation, de hämtar kraft och energi från fjället. Informanterna känner en oerhörd tacksamhet och respekt gentemot fjället och det är viktigt för dem att de är lyhörda till fjället så att fjället behandlar dem väl.

Tillhörighet, identitet och känslan av hem

Stoltheten över sitt ursprung är tydlig hos informanterna och eftersom informanterna ser fjället som en nära familjemedlem eller som en del av deras egen person så blir fjället starkt förknippat med skapandet av deras identitet. Efter att i generationer levt nära fjället så tycks det som om gränserna mellan fjället och informanterna suddats ut, de lever nästan i symbios med varandra, fjället är allt och allt är fjället. Fjället blir det livsrum ur vilket allt annat samiskt liv utgår från. För informanterna är fjället både deras hem, familj, arbetsplats samt den plats där de spenderar sin fritid. Till exempel så spenderar samtliga informanter sina somrar i fjällen.

Denna långa tradition av fjället som boplats, arbetsplats och livsrum gör att informanterna upplever en stark tillhörighets- och ursprungskänsla kopplat till fjället. De upplever att fjället hjälper till att forma deras identitet, fjället blir en representant för vem de är. För andra människor, beroende på vart de bor eller är uppväxt så är det kanske andra naturobjekt som ger denna tillhörighetskänsla. Men eftersom fjället är så nära förknippat med den allmänna bilden av den samiska kulturen så är det fjället som för studiens informanter ger denna starka tillhörighetskänsla, vilket i sin tur ger informanterna en känsla av trygghet och hem. Många av informanterna använder ordet hem när det talar om fjället och det oberoende av om de är bosatta invid fjället eller inte. Samtliga spenderar dock en stor del av sin lediga tid på fjället och har starka barndomsminnen kopplade till fjällmiljö.

Den kulturella och andliga symboliken

Tecken på att fjället är ett symboliskt objekt och en viktig del av samernas identitet är de kulturella uttrycken där fjället finns med. Det är främst i den samiska bildkonsten som enligt informanterna fjället har en tydlig plats, kanske beroende på att fjället på något vis står för själva livsrummet, det hem där all samisk kultur bor. I övriga samiska skapande uttryckssätt så är det kanske inte fjället i sig som gestaltas utan istället de känslor som fjället ger. Fjället tillskrivs även av informanterna en andlig dimension, de anser att fjället rymmer en slags själ eller ande. Men ingen av informanterna kunde relatera denna känsla till den samiska traditionella tron. Jag tolkar deras svar som en beskrivning av att de inte fått tagit del av denna kulturella tradition pga. den hårdhänta kristna missioneringen bland samer som ägde rum under 1600- och 1700-talen. Trots detta så var tron på fjällets eller naturens ande stark. Så fast de fortfarande har kvar denna känsla på ett omedvetet plan så kopplar de inte

direkt samman den med sin kulturella religionshistoria. Man skulle kunna tänka sig att även om detta förhållningssätt inte direkt kopplas samman med tro så har det samiska folket även om de nu tillskriver sig en kristen bakgrund, detta förhållande till fjället ingjutit i sin kultur oavsett religiös tillhörighet. Man kan också fråga sig om denna symboliska tolkning av fjället finns på ett omedvetet plan förankrat hos dessa samer pga. av sin religiöst kulturella historia, oavsett om de själva tagit del av den eller inte eller är det så att alla människor naturligt tolkar fjället eller för all del all natur på liknande sätt?

Informanterna i Uddenbergs (2000) studie personifierade naturen på samma sätt som denna studies informanter personifierade fjället. Han menar dock att detta inte är specifikt bara för samers syn på naturen utan kan istället spegla en biologisk given tendens att tänka i vissa banor. Att personifiera naturen är en del av de flesta folks föreställningar genom de tankar om ett stort sammanhang som människan är underordnad. Jag tror att denna föreställning fördjupas och förstärks beroende på kulturell bakgrund och uppväxt. Kanske är det så att vissa delar eller objekt i naturen personifieras mer beroende på vilken natur du omger dig med. Havet är troligtvis för folk från en fiskarkultur vad fjället är för samerna, de tillskrivs liknande personliga egenskaper. För personer som är uppväxta i en kultur långt borta från naturen och inte får möjlighet att möta den så ofta kanske inte naturen förknippas med samma starka mänskliga egenskaper. Därför tror jag att även den kulturella och miljömässiga aspekten är av betydelse för hur mycket naturen personifieras. Natursynen formas av det samhälle där den uppstår, vilket även Uddenberg inte utesluter. En annan anledning till att fjället personifieras kan vara att det erbjuder en känslomässig mening vilket skapats genom en längre bindning till platsen baserad på en historia av erfarenheter (Williams & Patterson, 1999). Denna känslomässiga investering som gjorts till fjället kan liknas vid den investering vi gör till människor som vi känt länge och som står oss nära. Detta tillsammans med att berg och stenar, i sin variation av form och typ, enligt Jung (1964/1981) är bärare av en symbolisk laddning av vårt "själv", gör att det kanske ligger naturligt för det samiska folket att ge de fjäll de har nära en stark personifierad roll.

Jung (1964/1981) menar att trots att en sten är så olik en människa som den kan bli så är den ändå på något märkligt sätt besläktad med oss. Han tänker att just stenen är speciellt lämpad att symbolisera självet på grund av sin stabila och absoluta natur. Jag tänker att den kanske också kan vara lika speciellt lämpad att symbolisera "självet" hos en nära vän. Vi vill ha någon hos oss som vi kan lita på, som är stabil och absolut i sin natur, någon som är oföränderlig och alltid finns där. Stenen är alltså enligt Jung (1964/1981) en symbol för vad som kanske är den enklaste och djupaste av alla erfarenheter - upplevelsen av något evigt, en mänsklig upplevelse av att känna sig odödlig och oföränderlig. Denna symboliska upplevelse kan, tänker jag, kopplas till informanternas känsla av trygghet och hem som fjället ger. Fjället står sig lika, det finns alltid kvar och förändras inte så mycket. Vad som än händer i livet så kan jag alltid återvända hem, till mitt trygga fjäll. Fjällets struktur är av naturen solid och i viss mått odödlig. Kan det vara dessa aspekter som talar så starkt till dessa samer? En slags mänsklig längtan av trygghet.

Fortsättningsvis, menar Uddenberg (2000) att samernas inställning till naturen speglar både universella mänskliga tankemönster och känslor men även konkreta och specifika traditioner. Det vill säga att det finns en påverkan av både biologisk samt kulturell karaktär. De mest utbredda tankemönstren i hans studie var vördnaden för naturen, benägenheten att tillmäta naturens ordning föreskrivande betydelse samt förmågan att ur naturupplevelser hämta kraft. Alla dessa tankemönster visas även i denna studie, informanterna visar en stor lyhördhet och respekt för fjället som livsrum och de ser fjället som en klok levande varelse som de ser upp

till. De anser att det är mycket viktigt att lyssna till vad denna kloka varelse kommunicerar till oss människor. Informanterna ger även uttryck för förmågan att hämta kraft och energi från fjället och berättelserna visar på en ömsesidig och respektfull relation mellan informanterna och fjället, ett givande och tagande.

Reunala (1996) menar att förhållandet mellan samer och natur är av symbiotisk karaktär. Fjället ses som deras vän och skall användas med respekt och inte som ett endimensionellt objekt av nytta. Detta synsätt rymmer hos informanterna en viss kritik mot en del icke-samers syn på fjället. Trots detta verkar det hos informanterna finnas en genuin vilja till samverkan och samförstånd och en önskan att dela med sig av sin syn på fjället som det livsrum där all samisk kultur lever. Informanterna önskar en större respekt för fjället och ett mer långsiktigt tänkande hos icke-samer, något som de själva erhållit genom generationer av kunskapsarv. De vill även förmedla tankar om fjället som en självständig levande varelse som inte kan ägas eller förslavas. Uddenberg (2000) berättar i sin studie att informanterna upplever att det är naturen som bestämmer förutsättningarna. I denna studie berättar informanterna att man endast ödmjukt kan be att få nyttja fjällets rikedomar med löftet om att göra det på ett respektfullt sätt. Uddenbergs informanter fortsätter med att visa på att just underkastandet av naturen är det som främst skiljer västerländskt tänkande från det samiska, informanterna i denna studie beskriver samma typ av synsätt.

Fjället verkar vara en plats som påverkar informanterna mycket när det gäller deras identitetsskapande. Enligt viss forskning spelar platser en livsnödvändig roll när det gäller att skapa människors identitet. Kanske beror informanternas känsla av fjället som identitetspåverkande av den tid de spenderat där under sitt liv. Roberts (1996) som på djupet studerat just detta menar att de känslor och föreställningar en person har kring naturliga platser, som till exempel fjället för samerna, är summan av de unika och delade erfarenheterna en person erhåller under livet. Denna identifikationsprocess sker framförallt under uppväxttiden vilket samtliga av informanterna visat, de ger flera exempel på minnen från barndomen som illustrerar uppväxtens betydelse i samspel med fjället för deras identitetsskapande. Enligt Roberts (1996) påverkar de platser där vi spenderar mycket tid de individer vi är och kan bli. Han fortsätter med att säga att när människan interagerar med miljön utvecklar hon olika perceptuella mönster som i sin tur bestämmer hennes framtida upplevelser av platsen. Denna kunskap om platsen kan vara direkt, intim och djup eller indirekt och medlad genom symboler. Fjället verkar ha förmågan att förmedla båda dessa sidor till informanterna.

Williams och Pattersons (1999) kulturella/symboliska inriktning i ramverket kring relationen mellan miljö och människa beskriver platsers värde utifrån den känslomässiga, symboliska samt andliga mening den ger. Denna starka känslomässiga koppling till fjället som informanterna ger uttryck för verkar alltså finnas i många andra studier gällande människors relationer till platser. Enligt miljöpsykologiska studier så blir vår personliga utveckling starkt kopplade till de specifika platser som har ett stort värde för oss, som till exempel fjället för samerna. Det är framförallt de fjäll som funnits nära och som betraktats som "mina fjäll", inte i form av ägandeskap, utan de fjäll som informanterna växt upp med och som de känner sig nära. Fjället som plats, blir för samerna, som andra specifika platser blir för andra människor, en stark representant för en del av vår identitet.

Informanternas känslomässiga relation till fjället och dess symbolik verkar till stor del vara kulturellt betingat. Enligt Kjellström (2000) är den kulturmiljö som samerna vistas i en rik sammanvävd helhet och det finns en nära relation där emellan människan och landskapet

vilket alla generationer samer tagit del av. När denna samlade kunskap förmedlas så blir det en del av samernas socialiseringsprocess vilket hjälper till att stärka deras identitet, informanterna beskriver sin relation till fjället på liknande sätt.

I samerna förhållande till naturen som helhet kan man fortfarande enligt Reunala (1996) hitta arketyperiska myter och bilder. I denna studie har detta varit svårt att visa eftersom informanterna tyvärr inte hade så stora inblickar i detta ämne. De gav dock en hel del exempel på fjällets andliga innehåll. Reunala (1996) menar att samerna anser naturen vara full av andlighet, allt levande och icke levande objekt såsom stenar, fjäll och vattendrag har sin egen ande, de är kännande varelser som kan kommunicera med människorna. Att fjället är en levande individ med en själ eller ande var något som samtliga informanter med bestämdhet gav uttryck för.

Enligt Kjellström (2000) så har det mesta i den traditionella samiska kulturen fått sin skepnad efter landskapsmiljön, även informanterna menar att fjället finns med i nästan alla samiska kulturella uttryck. Fjället beskrivs som den största inspirationskällan och en förutsättning för alla andra symboliska figurer eller former i kulturen, fjället är all samisk kulturs hem. På samma sätt som Reunala (1996) visar i sin studie om de nordiska kulturella och andliga skogsvärden och att den starka kulturella traditionen kopplad till skogen lätt kan ses i alla typer av konstformer, så kan fjällets värde ses i den samiska kulturens konstuttryck. Naturen ger avtryck i de skapande uttryck kulturen ger, de reflekterar alla naturen och i detta fall fjällets värde.

Enligt Keller (1996) så har naturen nio grundläggande värden för människan; 1) nyttovärdet, 2) rekreativvärde, 3) kunskapsvärdet, 4) skönhetsvärdet, 5) det symboliska värdet, 6) erövringsvärdet, 7) relationsvärdet, 8) värde som källa för moraliska funderingar samt 9) negativistiska värden. Så gott som samtliga av dessa värden ger denna studies informanter uttryck för. Keller menar att dessa värden har sina rötter i den mänskliga naturen men att olika samhällen lyfter fram olika aspekter. I den samiska kulturen verkar fjället som naturobjekt lyfta fram alla värden lika starkt förutom de negativistiska värdet. Ingen av informanterna gav uttryck för att fjället skulle ge upphov till starka känslor av avsky eller avståndstagande.

Är således den symboliska och känslomässiga betydelsen fjället har för informanterna ett resultat av en biologisk disposition, alltså en given biologisk tendens att tänka i vissa banor eller är det en kulturell företeelse eller är det en kombination av båda?

Enligt Jungs (1981) teori så tillåter symbolismen ett konkret objekt som till exempel ett fjäll stå för en idé eller upplevelse som är ogripbar, odefinierbar eller bara vagt förstådd. Omedvetna tankar och idéer hittar sedan sin väg in i det medvetna i form av symboler och Jung menade att nyckeln till att förstå det omedvetna psyket, låg i tolkningen av dessa symboler. Han ansåg att vissa av dessa symboler kommer ur djupa nedärvda strukturer i det mänskliga psyket, han kallade dessa strukturer för arketyper. Arketyper är generellt underliggande, instinktiva mönster av motiv och mening vilket enligt honom gäller alla människor. Tillsammans så bildar dessa arketyper ett så kallat kollektivt omedvetet som delas av alla människor och är associerade med djup och instinktiva motivationer och är mycket känslomässigt laddade. Gamla traditioner är alltså levande i det kollektiva omedvetna som arketyper, till exempel så menar Jung att element i naturen fungerat som arketyperiska symboler av det omedvetna i form av numinösa andar i naturen.

Hark (1993) berättar att enligt Jung så är numinositet arketyperns främsta egenskap. Den har en slags känslomässig laddning som överförs till medvetandet så snart en arketyperisk bild

dyker upp eller en arketypisk situation inträffar. Denna känsla är som att beteckna som magisk eller andlig. Den lockar fram filosofiska och religiösa åskådningar hos människor eftersom den arketypiska upplevelsen medför en känsla av djup meningsfullhet och "mytisk delaktighet" i naturens värld. Detta sker i stort sett alla gamla kulturer i världen och den samiska kulturen är inget undantag. Är det så enkelt, att fjället i kraft av att vara en stark natursymbol som rymmer en stark numinos innebörd skapar dessa stora känslor av respekt och vördnad hos samerna? Vi kan alla känna denna känsla när vi möts av naturens storhet och mystik. Skillnaden kanske ligger i att icke-samer i mångt och mycket kan upplevas tappat kontakten med denna känsla medan den samiska kulturen har hållit kontakten levande. Kanske kan det till viss del bero på att förutom att fjället som naturobjekt skapar dessa andliga känslor så känner sig samerna dessutom en stark personlig koppling till fjället. Det är inte vilket naturområde som helst, det är "mitt" fjäll, det är "våra" fjäll, det är "min vän". Kanske är det också därför vi ser hur enträget det samiska folket kämpar för att bevara fjällområden orörda och att de inte ska exploateras eller ägas.

Enligt Hark så menar Jung att människans psyke har en inneboende förmåga till symbolbildning och att de arketypiska bilderna och symbolerna underlättar människans strävan att bli "hel". Vidare menar Jung att en del av dessa sinnesbilder har förmågan att förena en större grupp av människor med varandra och ju mer ursprunglig, "materiell" och fattbar en symbol är, desto mer kollektiv och universell kan dess inverkan vara. Men för att en symbol ska kunna ha en sådan allmän effekt måste den omfatta något som är gemensamt för en större grupp människor (Hark, 1993). Fjället som symbol borde enligt mig ha dessa kvaliteter för det samiska folket. Fjället är definitivt något mycket ursprungligt, helt klart materiellt och fattbart och en gemensam natursymbol som verkligen omfattar en stor grupp människor. Genom att fjället för samman det samiska folket med varandra och skapar denna kollektiva delaktighet så skapas också en individuell känsla av helhet hos den enskilde människan.

Jungs (1981) definition av en symbol är, ett ord, namn eller en bild som har specifika bibetydelser vid sidan av dess uppenbara mening, även om de är välbekanta i det dagliga livet, såsom ett fjäll är för samerna. Informanterna har på ett fint sätt illustrerar just detta genom exempel som kan hjälpa till att förstå hur fjället som objekt kan symbolisera känslor och upplevelser hos dem.

Enligt Pietikainen (1998) är Jungs teori dock lite problematisk att använda sig av ur en vetenskaplig synvinkel eftersom det inte finns någon egentlig möjlighet att verifiera eller falsifiera själva teorin. Pietikainen har därför försökt förena Jungs teori med Cassirers tankar om symbolisk form. Syftet var att hitta ett nytt sätt att förstå Jungs arketyper som kulturellt bestämda funktionella former som organiserar och strukturerar de förutbestämda icke-kognitiva aspekterna av människans kulturella aktivitet, det vill säga de känslomässiga aspekterna i en människas liv. Denna modifikation av Jungs teori gör den arketypiska representationen mer kulturbunden, dess egentliga sammanhang är alltså kulturellt betingat och enbart formad och strukturerad av arketyperna.

De symboliska formerna, i detta fall fjället, är alltså inte överförbara genetiskt mellan generationerna eftersom dess betydelse i denna modifierade teori är en kulturell produkt, den är skapad av den samiska kulturen. Den länk som överför fjället som symbolisk form är därför kulturen och inte biologin. I enlighet med Pietikainens modifierade teori, föds således inte människan med det kollektiva omedvetna såsom Jung påstår. Hon har istället under den tid hon växt upp i sin kulturella miljö, som till exempel den samiska, tagit till sig av de

dominerande, mer fördjupade eller outtalade, men vanligt delade föreställningar och trosföreställningar och till en viss del även de ritualiserade sätten att bete sig. Informanterna har alltså genom medlemskap i den samiska kulturen fötts med ett så kallat gemensamt minne av sin historia som spänner över många generationer. Samernas mytiska tradition är starkt bevarad och ger informanterna medvetenhet om den tidsperiod som sträcker sig långt innan de föddes. De har en omedveten medvetenhet om sin del av en stor existensprocess vilket kommer till uttrycket i den känsla av tillhörighet, hem och identitet som fjället ger. Fjällets känslomässiga och symboliska betydelse har alltså utifrån detta synsätt utvecklats genom generationer av kulturell fostran. Enligt Pietikainen så menar Cassirer att denna utveckling är en form av självfrigörelse, samerna har som andra kulturer förmågan att frigöra sig själva genom utvecklandet av sina kulturella former. Fjället blir således en symbol för samisk identitet och den symbol som ger samerna känslan av att tillhöra något större, en större gemenskap eller ett större sammanhang.

Enligt Cassirer är den symboliska formen bestämd av sin funktion. Fjällets symbolik är alltså bestämd av dess funktion vilket informanterna gav tydliga exempel på. Fjället fyller många funktioner; bland annat så har den en nyttjande funktion, fjället är den plats där de bedriver sin rennäring, den plats där de kan nyttja fjällets gåvor såsom svamp, bär eller slöjdmaterial men det är även en plats där de kan nyttja naturen för återhämtning och kraft. Fjället har också en identitetsstärkande och andlig funktion, en funktion som i sin tur skapar samernas syn på världen och livet i stort, det vill säga en respektfull och ödmjuk inställning till livet som skapare av människans identitet. Vilken funktion fjället har i den samiska kulturen bör alltså förstås som mänskliga upplevelser och att den fyller en mångfald av syften. Detta stämmer väl överens med Gibsons teori "Theory of affordance". Det finns alltid en mening och en funktion i den fysiska miljön, i det här fallet fjället som plats och miljö, som är bestämd av hur vi uppfattar den genom våra sinnen (Cassidy, 1997).

Informanternas beskrivning av fjällets känslomässiga och symboliska betydelse kan följaktligen beskrivas som multidimensionell vilket enligt Roberts (1996) är vanligt. Kontakten med en plats är ofta multidimensionell, den har betydelsen av det mest elementära graden av fysisk grundning, till den psykologiska och kulturella sfären av intellekt, symboler och känslor. Den kan även öppna upp till det andliga området av ultimat tillhörighet och mening, informanterna gav exempel på samtliga dessa områden. Denna grundläggande orientering till livet får vi ofta just genom hur vi relaterar till naturen, informanterna i denna studie får det till stor del av hur de relaterar till sin fjällmiljö.

Det är enligt Pietikainen (1998) av beskrivande värde att närma sig människans mentala processer med hjälp av arketyper som symbolisk form och om vi ser på denna studies resultat med hjälp av Jungs modifierade teori som ett tolkande verktyg, så skulle den kunna bidra till den pågående processen att förstå världen.

Symboler förekommer i alla kulturer och uttrycker det allra mänskligaste och de talar fortfarande starkt till oss. De vänder sig till både vårt intellekt, våra känslor samt vårt andliga liv. Kulturer över hela världen utvecklar symboler och symbolsystem för att gynna andlig, kroppsligt och intellektuellt välbefinnande och den samiska kulturen är inget undantag. Man kan tydligt se att fjället som symboliskt objekt gynnar just dessa tre sidor av samernas känslomässiga välbefinnande.

Kulturer och religioner över hela världen bestäms och formas till stor del av de symboler de använder och vördar, och en människas personlighet och identitet formas delvis av att hon

initieras i en kulturs eller religions specifika symbolsystem (Fontana, 1993). Fjällets symboliska och känslomässiga betydelse för informanterna verkar sammanfattningsvis till största del vara kulturellt betingat och det kollektivt omedvetna blir istället ett slags gemensamt minne i den samiska kulturen överfört mellan generationer. Ett minne som starkt tillskriver fjället personliga egenskaper och ett "jag" som kommunicerar med de människor det möter.

Referenslista

- Bryman, A. (2002). *Samhällsvetenskapliga metoder*. Malmö:Liber Ekonomi.
- Cassidy, T. (1997). *Environmental Psychology. Behaviour and Experience in Context*. East Sussex, England: Psychology Press.
- Egidius, H. (1995). *Termllexikon i psykologi, pedagogik och psykoterapi*. (5:e upplagan) Lund: Studentlitteratur.
- Fontana, D. (1994). *Symbolernas hemliga språk*. Stockholm: Forum.
- Hark, H. (1993). *Jungianska grundbegrepp från A till Ö*. Solothurn: Walter-Verlag AG
- Jung, C.G. (1964/1981). *Människan och hennes symboler*. Stockholm: Forum.
- Jung, C.G. (1875-1961/1976) *The collected works of c.g Jung. Vol 18, The symbolic life, collected works 18* , Princeton: University Press
- Keller, S.R. (1996). *The Value of Life. Biological Diversity and Human Society*. Washington DC: Island Press/Shearwater Books.
- Kjellström, R. (2000). Samerna och landskapet. I I. Svanberg och H. Tunön (Red.), *Samisk etnologi: Människor, djur och växter i norr*.(s.59-70). Nora: Nya Doxa.
- Leuner,H (1982). *Symbol drama. Psykoterapi med dagdrömsteknik*. Stuttgart: Georg Thieme Verlag
- McAvoy,L.(2002). American Indians, Place Meanings and the Old/New West. *Journal of Leisure Research*, 34,383-396.
- Miles, M.B., & Huberman, A.M. (1994). *An Expanded Sourcebook Qualitative Data Analysis* (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
- Uddenberg, N. (2000). *Renarna, markerna och människorna: om svenska samers syn på natur, djur och miljö*. Nora: Nya Doxa.
- Pietikainen, P. (1998). Archetypes as symbolic forms. *Journal of Analytical Psychology*, 43, 325-343.
- Repstad, P. (1993). *Närhet och distans: Kvalitativa metoder i samhällsvetenskap* (2:a upplagan). Lund: Studentlitteratur
- Reunala, A.(1996). Cultural and Spiritual Values in Scandinavia. In B.L. Driver., D. Dustin., T. Baltic., G. Elsner & G. Peterson. (Eds.), *Nature and the Human Spirit Toward an Expanded Land Management Ethic* (pp. 225-233). State College PA: Venture

Publishing

- Roberts, E. (1996). Psyche, Nature and Mystery: Some Psychological Perspectives on the Value of Natural Environments. In B.L. Driver., D. Dustin., T. Baltic., G. Elsner & G. Peterson. (Eds.), *Nature and the Human Spirit Toward an Expanded Land Management Ethic* (pp. 81-95). State College PA: Venture Publishing.
- Schroeder, H. (1999). Place and Spirit in Public Land Management. In H.K. Cordell & J.C. Bergstrom. (Eds.), *Integrating social sciences with ecosystem management: human dimensions in assessment policy and management*. (pp.61-80). Champaign IL: Sagamore Publishing.
- Thuren, T. (1991). *Vetenskapsteori för nybörjare*. Stockholm: Tiger Förlag AB
- Whitmont, E.C. (1992). *Symbolernas värld: den jungianska psykologins grunder*. Solna: Centrum för jungiansk psykologi CJP.
- Williams, D.R. & Patterson, M.E. (1999) Environmental Psychology: Mapping Landscape Meanings for Ecosystem Management. In H.K. Cordell & J.C. Bergstrom. (Eds.), *Integrating social sciences with ecosystem management: human dimensions in assessment policy and management*. (pp. 141-160). Champaign IL: Sagamore Publishing.
- Vetenskapsrådet. (2009). Codex –Regler och riktlinjer för forskning. Uppsala. Nedladdad December 9, 2009, från <http://codex.vt.se/humsam1.shtml>